

Újraírások

Orbán Ottó palimpszesztjéről

SZUBJEKTÍV BEVEZETŐ

Véletlenül ismerem a körülményeket.

A balatoni nyarak minden más helyszínhez viszonyított előnye, hogy reggelente, strandra menet az újságárusnál meg lehet venni a friss folyóiratszámokat. Nem épp bármit, nem Írók Boltja ez, csak ami van, de mindig akad valami, a helység nagyságától függően. Aznap reggel például Kortárs.

A Balaton: hosszú begyaloglások a tűző nap alatt, mire a víz annyira mélyül, hogy úszni lehet. Ami viszont jó, sőt kellemes: talpunk alatt mindvégig hullámok fodrozta bársony fövény.

1997-et írunk, otthon ötödik éve káosz és felfordulás, a horvát tengerpart, amit szerettünk, s ahová szívesen mentünk, elérhetetlenül távolivá vált másik világ, itt rendezettnek tűnő élet. Sekély és nem sós a Balaton, a (valószínűleg odahordott) köveken kicsapódó só helyett nyálkás hínárok, de csend, nyugalom és pihenés. Senki nem kiabál, nincs káromkodás és köpködés. Jóval a rendszerváltás után vagyunk, az MSZP addig kizárólag a kiváltságosok számára fenntartott földvári strandja most mindenki számára hozzáférhető. A bejáratnál belépőjegyet kell venni, de a környék rendezett, nyírják és öntözik a fűvet, a nagy kiterjedésű, harsogó zöld területen piros és fehér napozóágyak és székek, keleti kényelem, aki időben érkezik, nyugodtan kisajátíthat magának akár többet is. Egyéb strandbútort is: földbe szúrható fogast a ruháknak és földbe szúrható hamutartót. Az utóbbi olyan fél méter magas lehet, a fémpálca végén a csésze épp abban a ma-

gasságban van, mint a kezem. Régi MSZP-s (vagy MSZMP-s?) nyarak sejtnek fel, s a felismerés, hogy „azok” tudtak nyaralni. Óriási homokozó, tágas, amorf alakú gyermekmedence, hinták, mászóókák, csúszda és mókuserék, hogy az utánpótlás se unatkozzon. A gyerekekkel semmi gond, a kisebb a sekély gyerekmedencében lubickol, a nagyobbat sem kell féltetni a tó lassan mélyülő vizétől, nagy távolságból is szemmel tudjuk tartani, a tágas füves terület nem rejt semmilyen veszélyt, tömeg nincs, minden átlátható. És minden adva van, hogy elengedjük magunkat, hogy kipihenjük a Balkánt.

Felütöm a Kortárs augusztusi számát, benne versek, emlékezések, búcsúszövegek. Fodor Andrástól búcsúznak író- és szerkesztőtársai, aki ennek a nyárnak egy kora délutánján, nem sokkal a testvérénél elfogyasztott ebéd után, tűző napon (aznap különösen fülledt, forró volt a délután) begyalogolt a Balatonba úszni, s többé nem jött ki onnan élve. A rosszul végződő történet helye és ideje azóta életrajzi adattá vált, most, utólag, a folyóiratszám nélkül is pontosítható: Fonyód, 1997. június 27-e.

NÉHÁNY OBJEKTÍV TÉNY

Orbán Ottó prózaversben örökítette meg szerkesztőtársa halálát. A *Fürdés* című szöveg ajánlása *Fodor András halálára*, s az 1999-es „új versek”-et tartalmazó, *Lakik a házunkban egy költő* című, ugyanabban az évben kiadott kötet versei között olvasható. Annak a kötetnek a versei között, amelyben Orbán több író- és költőtársának emlékét idézi („Holtak szellemével társalog”), élőket és holtakat szólít meg: Kassákot, Weöres Sándort, Arany Jánost, Vas Istvánt, Szántó Piroskát, Pilinszkyt, s Csukás Istvánnak, Kányádi Sándornak, Csoóri Sándornak, Gergely Ágnesnek, Kis Pintér Imrének, Varró Dánielnek stb. ajánl verset.

A *Fürdés* címe Kosztolányi azonos című szövegére utal, egészen hangsúlyos módon, hiszen a novella a Kosztolányi-próza antológiadarabja, középiskolai tananyag (érettségi tétel?), irodalmi tradícióink egyik kulcsszövege. Míg a cím Kosztolányi-novellára utal, s ily módon az irodalmi hagyomány (fiktív világának) irányába indít átlókat, az ajánlás szövege Fodor András halálának referenciavonatkozásait vonja a szövegbe. Egészen pontosan: Orbán Ottó prózaverse ez utóbbiról szól, oly módon, hogy szövegén átdereng Kosztolányié.

FÜRDÉS

Fodor András halálára

Fél háromkor indult le a partra.

Ebben az évben még nem fürdött meg a tóban; azt gondolta, lesétál a vízhez, úszik egyet.

Tavasszal végre minden jóra fordult. A műtét jól sikerült, a fulladás megszűnt, miután a malomkövet leemelték szegycsontjáról az orvosok, olykor még aludni is tudott, napközben pedig számlálatlan levelet írt, már-már szállt a tolla a papíron. Kedves Ez és Ez, írta szokása szerint a bal felső sarokba, csakhogy ő ezt nem csak formaságból írta így, gondolni is így gondolta, a legkomolyabban, amiért is gyakran megmosolyogták, de ebben, az egyben, a barátságai ápolásában a különben szelíd természet megszállott módjára makacs volt.

A halált Suhajdának hívják, úszómester. Fehér rövidnadrág, atlétatrikó. Trükkjei közt rosszul sikerült fejesugrás, vízbe esés, hajigálódzás a sekélyben. De most elégnék látszik a tűző nap meg a tó viszonylag alacsony hőmérséklete.

A halottat a partra fektetik. A hajából csöpög a víz, mintha a haja sírna.

Suhajda is ott áll, nézi, most legalább látják, mi mennyit ér!

Égő szemek és némaság. A mentőorvos késve jönne, ha szállva is. Csak a szél futkos sikítózva a parton: „Bandi! Bandi!”

Valaki futva megviszi a hírt a házhoz.

Még három se volt.

PALIMPSZESZT: SZÖVEG ÉS VÍZJEL

Az analógia első impulzusát a cím adja, majd a szöveg első és utolsó mondata utal a Kosztolányi-novella két, szintén markáns szöveghelyére. Kosztolányi novellájának kezdőmondata: „Fehéren süített a nap.” Nála a novella harmadik bekezdésében hangzik el a történet temporális behatárolását tartalmazó, vészjósló mondat: „Fél háromra járt.” Orbán prózaverésének szereplője „Fél háromkor indult le a partra.” A második és harmadik bekezdés e nevezetlenül is (de az ajánlásból) ismerős szereplő jelen- és közelmúltbeli körülményeit taglalja – többek között azt, hogy úszni készül, egy jól sikerült műtét után van, s napközben „számlálatlan” levelet ír.

Orbán prózaversének legtöbb impulzust rejtő szövegrésze a negyedik bekezdés - annak is első mondata: „A halált Suhajdának hívják, úszómes-ter.” Ha a szöveg címe felvetette az azonos című Kosztolányi-novellával való intertextuális kapcsolat lehetőségét, kezdő- és zárómondata pedig még inkább valószínűsítette e felvetés helyességét, itt, a negyedik bekezdés első mondatában minden kétséget kizáróan bizonyossá válik, hogy Orbán prózaversében Kosztolányi novelláját írja felül, s e felülírás, hogy felismerhetővé tegye magát, a preszöveg markáns szöveghelyeire íródik rá.

Az újraírásnak, palimpszesztnek azonban mindig tartalmaznia kell valamilyen „többletet”, hogy a preszöveghez képest, amelyre alapozódott, amelyből mint hagyományból merített, „érdekessé” tegye magát. Egy-egy, az irodalmi tradíciókból kiemelt szöveg iteratív, lapos vagy semmitmondó újraírása nem sok örömet okozna az olvasónak. Annál kevésbé, ha a tradícióismeretünkben kiemelt szöveg - mint ebben az esetben is, hiszen irodalmi hagyományunk kitüntetett, antologikus művéről van szó - *védi* magát. Hagyományismeretünkben elfoglalt pozíciója révén áll ellent minden elmozdításnak, újraírási kísérletnek. Más szóval: a tradícióismeretünkben élő szöveg ismerős volta révén ellenáll minden vele kapcsolatba hozható szövegidegenségnek. (Ez fordítva is működhet: oly módon, hogy egy újonnan olvasott, idegen szöveg idegensége hirtelen felenged, felengedhet a tradícióismeretünkben nyugvó, „ismerős” szövegre való vonatkoztatása által.)

A tradíció létét az emlékezetben tartás, tehát valamilyen módon, értelemben az őrzés, a megőrzés gesztusa revelálja, s e gesztusban a feledéstől, a szöveg tradícióból való kihullásától vagy bármily sérülésétől való *féltés* is benne foglaltatik: ne sérüljön, ne érje kár, ne essék rajta karcolás. Mivel pedig az újraírás, egy szöveg felülírása is egyfajta szövegsértés, e „sértésnek”, karcolásnak igazolnia kell indokoltságát. Ezt pedig az újonnan létrejött szöveg, a palimpszeszt esztétikai többletével teheti meg.

Mindkét szöveg narratíváját azonos összetevők alkotják: fürdőhely, nyár, halállal végződő fürdés. Ha Orbán Ottó palimpszesztje csak ezt, csak ennyit kínálna, nem sok hatásimpulzust tudna kiváltani. Orbán azonban csavar egyet a preszövegen: jelentésátvitel és -összevonás útján a Kosztolányi-novella apaszereplőjének nevét magára a halálra vonatkoztatja. Megnevezi, antropomorfizálja a halált, midőn a novellabeli fiú, Jancsi halálát okozó apa nevével ruhazza fel. Majd el is távolítja az apától („úszómes-ter”). E foglalkozás-megnevezés, akár a Kosztolányi-novella (és a benne megjelenített történet végkifejletének) ismeretében, akár az úszómesteri teendőkkal felruházott „személy” ismeretében, egészen ironikusan hat, miként az utóbbi halált okozó trükkjei is (rosszul sikerült fejesugrás, vízbe esés, hajjálódzás a sekélyben).

A távolítás eredményeképp a Suhajdának nevezett halálnak nem kell a Kosztolányi-novella apafigurájával azonos öltözetet (meggyzín fürdőnad-

rágot) viselnie. Ha úszómester, akkor fehér rövidnadrág és atlétatrikó. Orbán előbb belemeríti prózaversének szövegét a tradícióismeretünkben élő preszövegbe, majd miután e belemerítés során szorosra fogta a két történet közötti analógiás kapcsolatot, ki is emeli belőle. A távolítás, a preszövegtől való eloldódás következtében – s a történet referenciális vonatkozása révén – a halálba vezető, halált okozó „trükk” is új változatban jelenik meg (a tűző nap és a tó hideg vize közötti, életveszélyes vérkeringési zavart okozó hőmérséklet-különbség). A kijelentés, miszerint most ez is elégnek látszik, újabb ironikus hatás forrása.

Kosztolányi novellájában nem mondatik ki, hogy a fiú vízbe fúlását az apa okozta volna szándékosan. Bár a történet lélektani képletét bonyolítja a szülő és a gyermek közötti konfliktus (az apa elégedetlen, hogy Jancsinak pótvizsgáznia kell), s e konfliktust az apa mogorva szótlanágának, empátiahiányának s a fiú büntudatának több apró impulzusa mindvégig fenntartja, a novella csattanója, poénja megmarad az érzelmek útját is elzáró vád s a véletlen talányos egybejátszásában. Orbán palimpszesztjében a novellabeli apa nevével felruházott halál, minthogy nem szülő, hanem egyértelműen ellenség (az élet ellenségének) szerepében mutatkozik meg, leplezetlenül démoni vonásokat kap. E démoni vonások révén módosul a Kosztolányi-novellából ismerős, halált okozó véletlen szándékosan halált okozó trükké, amire nincs mentő körülmény – hogy végül az azonos végkimenetelre utaló azonos utolsó mondatban mindkét szöveg újra egymásra másolódjon: „Még három se volt.” Orbán Ottó palimpszesztjének utolsó, a Kosztolányi-novella zárlatával azonos mondata a szöveg végső hatásimpulzusaként ebben az egymásmásolódásban kap nemcsak esztétikai, hanem egzisztenciális többletet is.

UTÓLAGOS DILEMMÁK

Helyes-e prózaversnek nevezni Orbán palimpszesztjét? E műfajmegnevezés irányába nyilvánvalóan maga a költő „téríti el” olvasóját, midőn kötetének műfaját „új versek”-ként jelölte meg. S ha „versek”, akkor a *Füredés* végigírt sorok formájában megalkotott prózavers. Ám a szöveg nemcsak ettől „próza”, hanem amiatt is, mert történetet mond el. Ha pedig történetet, epikumot tartalmaz, beszélhetünk-e továbbra is versről? Orbán Ottó szövegét szerzője előzetes műfaji besorolása ellenére helyesebb olyasfajta rövidtörténetnek tartanunk, amilyeneket maga Kosztolányi is írt. Ugyanakkor bizonyos értelemben másmilyen is ez a szöveg, mint Kosztolányi rövidtörténetei. Épp palimpszeszt-jellege révén másmilyen, hiszen a Fodor András halálára írt szöveg töredékességét, kihagyásait, „üres helyeit” a rajta átderengő Kosztolányi-novella szövege (szövegismeretünk) tölti ki. Vagy általánosabb értelemben: a palimpszeszt-hez hozzáolvasódik a felülírt szöveg.